

Димо Вујовић

ЗАЧЕЦИ ЦРНОГОРСКОГ ФЕДЕРАЛИСТИЧКОГ ПОКРЕТА (1919 — 1922)

Повод за прве политичке подјеле у Црној Гори последице престанка самосталне црногорске државе било је уједињење 1918. године. То је позната подјела на бјелаше и зеленаше, тј. на оне који су тражили и најзад реализовали безусловно припајање Црне Горе Србији, што је санкционисано одлукама Подгоричке скупштине 26. новембра 1918. године, и оне који су таквим припајањем били незадовољни. Неки су то незадовољство одмах испољили оружаном побуном (божићна побуна), почетком јануара 1919,¹ а други нешто касније легалном политичком борбом. То је прије свега била једна група бивших истакнутих црногорских политичара, који ће доцније формирати и легалну политичку странку. Најистакнутији међу њима били су: др Секула Дрљевић, Михаило Ивановић, Саво Вулетић, Ристо Поповић, Мирко Мијушковић, Радомир Вешовић. Неки од њих су у првом моменту и прихватили онакво уједињење, па су чак и задобили извјесно повјерење нових управљача. Тако је, на примјер, Секула Дрљевић, који се у заробљеничком логору декларисао као присталица уједињења, одмах постављен за начелника Министарства правде,² Михаила Ивановића је Подгоричка скупштина изабрала за једног од 12 представника Црне Горе у Привременом народном представништву, гдје је био изабран за предсједника једне скупштинске секције (шесте)³, а Радомир Вешовић је једини црногорски бригадир који је пре-

¹ Види о томе општинско у мојој књизи *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962, 301—523.

² Извршни народни одбор, који је именовала Подгоричка скупштина, протествовао је против овог постављења, па је Спасоје Пилетић о томе разговарао са Марком Трифковићем, министром правде. (Историјски институт СРЦГ, Библиотека (ИИБ), ф. 226, Списи Спасоја Пилетића, с. 100).

³ *Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевине Срба, Хрвата, и Словенаца*, I св. 1919, с. 36.

веден у чин генерала, док су сви остали, па и они који су били истакнути бјелаша и који су у борбама против зеленаша побуњеника одиграли значајну улогу, преведени у чин пуковника. Ни један од представника ове легалне опозиције безусловном уједињењу није узео активног учешћа у оружаном побуну. Истина, Саво Вулетих и Ристо Поповић су у периоду побуне због предострожности затварани. Без сумње, симпатије неких од њих биле су на страни побуњеника, премда су се у јавним политичким изјавама дистанцирали од побуне, нарочито од њених сепаратистичких тенденција и иностраних интереса у њој. Истина, ни њихови погледи нијесу били у свему идентични, што ће доћи до изражаја и у самој странци коју су касније формирали.

Док се међу вођама незадовољника уједињењем могу повући одређене границе, дотле такву границу није могуће повући међу њиховим присталицама. Они су у почетку ишли за једнима, а послерије за другима. Вође пак једне и друге струје се касније нијесу увијек налазиле у истом табору. Штавише, неки од најистакнутијих вођа струје која се подигла на оружану побуну касније су се нашли у табору режимских централистичких партија, које су у Црној Гори своју политику темељиле на одлукама Подгоричке скупштине. За њима је отишао врло мали број њихових бивших сљедбеника. Огромна већина је остала уз оне који су повели легалну борбу за равноправност Црне Горе у једној федеративно уређеној Југославији, а који су због тога себе називали црногорским федералистима.

У тренуцима када црногорски федералисти покушавају да се политички огласе основну карактеристику политичком животу Црне Горе даје оружана борба бјелаша и побуњених зеленаша. Потреба оружане одбране одлука Подгоричке скупштине о безусловном припајању Црне Горе Србији држала је бјелаше на окупљу, као јединствен политички покрет, без обзира на то што су се присталице овог покрета интимно већ опредјеливале за поједине српске односно југословенске политичке странке, које су водиле оштру међусобну борбу. Било је само питање времена када ће се бјелашки табор поцијепати на завађене политичке странке. Чекао се само ваљани повод, и он се ускоро појавио — били су то избори за Уставотворну скупштину заказани за 28. новембар 1920. године. За кратко вријеме формиране су организације Радикалне, Демократске и Републиканске, а нешто касније и Земљорадничке странке. Неке од тих странака покрећу и своја гласила и развијају интензиван политички рад у масама, водећи жестоку међусобну борбу за окупљање присталица.⁴ Уз већ постојећу Комунистичку партију, која

⁴ Види о томе опширније мој рад: *Грађанске политичке странке у Црној Гори у периоду формирања КПЈ*, Историјски записи, 1—2, 1969, 181—222.

је формирана почетком 1919. године и била прва политичка странка организована у Црној Гори после 1918. године, сада се појављује више грађанских странака. Тако политички живот Црне Горе постаје разуђенији и добија нову димензију, јер се поред два већ постојећа антагонизма, бјелашко—зеленашког и буржоаско—пролетерског, јавља и трећи — међусобна борба грађанских централистичких странака за позиције у власти. Овај трећи антагонизам је био мање значајан, мање битан, од прва два, па новоформираним странкама није сметало да јединствено иступају не само против радничког него и против зеленашког покрета, односно његовог легалног крила — федералистичког покрета, коме никако нијесу жељеле да признају леганост. Зато се овај покрет рабао и страначки конституисао савлабујући жестоки отпор постојећих, већ организованих политичких странака.

Политичка организација и политичка мисао црногорских федералиста постепено се рабала и они су израстали у јак политички покрет стално присутан на политичкој позорници Црне Горе. Политички живот Црне Горе носио је видан печат њиховог присуства и рада, због тога је немогуће схватити политичку историју Црне Горе између два рата уколико се не изучи активност црногорских федералиста, односно Црногорске федералистичке странке. Та активност је прошла кроз неколико фаза развоја, од којих прва траје до краја 1922. године, односно до парламентарних избора почетком 1923. године. То је период када црногорски федералисти праве прве кораке како у политичком раду, тако и у формулисању политичке мисли. Па ипак они су у овом периоду објективно присутни у политичком животу Црне Горе много више него што би то резултирало из њихове активности, која је била врло скромна. До тога је долазило зато што су све политичке странке, које су стајале на принципима централизма, осјећале ужасан страх од федерализма, који је у незадовољним црногорским масама могао имати јако упориште, а у федералистичким покретима других југословенских земаља снажан ослонац и савезника. Зато су се оне трудиле да у коријену сузбију ма какву појаву федералистичког покрета у Црној Гори, па је сваки и најмањи потез федералиста изазивао њихово нервозно и бурно реаговање. Али федералистички покрет је било немогуће сузбити јер се рабао из незадовољства црногорског народа начином уједињења и подстицаја који су долазили од федералистичких покрета других југословенских земаља.

ИДЕЈНИ И ПОЛИТИЧКИ ПОДСТИЦАЈИ

У погледу разраде својих начела црногорски федералисти нијесу затекли у Црној Гори значајније наслеђе у виду одређених политичких концепција или теорија. У политичкој пракси и теорији оних који су били за уједињење, било прије и у току

рата, било непосредно послије рата, није било ништа што би могло послужити као политичка или теоријска баштина за разраду питања о мјесту и положају Црне Горе у уједињеној држави, а то из простог разлога што су они негирали ма какву индивидуалност Црне Горе, па нијесу постављали никакве услове за уједињење.

Истина, у листу „Напријед“, који је једна група црногорских емиграната издавала у Београду 1911. године, појавио се чланак о томе да се црногорско питање може ријешити једино у оквиру балканске конфедерације. У чланку се пледира за републиканско уређење па се тврди да конфедерацију не треба очекивати од балканских династија нити од њихових влада, већ од балканских народа који треба да се међусобно споразумију, што неће бити тешко, будући да су идеју балканске конфедерације прихватили сви демократски елементи и народне масе, јер управо конфедерација омогућава њихов свестрани развитак и напредовање. „А од какве ли би тек огромне користи била балканска конфедерација специјално за Црну Гору“, узвикује писац чланка и наставља: „Управо то је њено најважније питање, које се тиче њеног опстанка. У тој конфедерацији она би добила своју праву вриједност, ван ње она значи врло мало. У њој би јој било загарантовано културно развијање и напредовање. Њено економско стање далеко би било повољније. Преко ње би прелазили врло важни балкански путеви за Јадранско море. Трговина би њена оживјела, материјално богатство народа би порасло и дало подлогу културном снажењу народа. Једном ријечју Црна Гора би тада била важан фактор на Балкану а Црногорци један елемент способан за културу“.⁵

У историји црногорске политичке мисли прије првог свјетског рата ово је први, али, на жалост, и посљедњи пут да се црногорско питање третира са становишта балканске конфедерације. Али, очигледно, ово схватање је било сувише радикално чак и за лијево оријентисану црногорску емиграцију, јер га не прихвата, па се са њим више и не сусрећемо. Због тога и није оставило значајнијих трагова у историји црногорске политичке мисли.

Ни црногорски зеленаши побуњеници нијесу у вези са овим оставили у наслеђе никакав програмски докуменат, осим простог захтјева за равноправно судјеловање у стварању Југославије. Своје ставове зеленаши су изнијели поводом избора за Подгоричку скупштину. У жалби овој Скупштини поводом избора на Цетињу они кажу: „Ми смо за Југославију. Облик те наше велике и заједничке Југославије одредиће југословенска конституанта састављена из вољом народа изабраних представника свију југословенских покрајина. Ми смо за то да у Југо-

⁵ *Напријед*, бр. 8, год. I, б. VIII 1911.

славију уђу Црна Гора и Србија братски руку под руку и равноправно“.⁶

Нешто слично касније су изјавили и црногорски побуњеници у писму Извршном народном одбору, у коме поред осталог кажу: „Ми смо сви сложни да Црна Гора уђе пуноправна са осталим покрајинама у једну велику југословенску државу, без икаквих унутрашњих политичких граница; облик владавине остављамо да пуноправно ријеши редовно изабрана Скупштина свијех Југословена (конституанта) чему ћемо се срдечно покорити“.⁷

Као што се види, у овим документима се ништа не говори о будућем уређењу државе — све се препушта одлукама Уставотворне скупштине.

Овдје треба споменути и извјесне ставове краља Николе, који је крајем рата, видећи да је југословенско уједињење неизбјежност, и сам одлучио да се декларише за уједињење, надајући се да ће му то донијети политичку корист и омогућити да активно судјелује у догађајима и утиче на њих. У једном прогласу из октобра 1918. године упућеном Југословенима он каже: „Браћо, са највећим заносом, радошћу и одушевљењем данас свечано изјављујем да желим — а увјерен сам да исту жељу има и сав мој вјерни народ у Црној Гори — да и наша мила Црна Гора буде саставни дио Југославије, да часно уђе у југословенску заједницу, као што је часно и до краја за њу ратовала и страдала. Желим да се братски сложимо и уредимо у југословенску конфедерацију, у којој ће сваки сачувати своја права, своју вјеру, уредбе и обичаје и у којој нико неће смјети наметати првијенство, већ сви да будемо једнаки у чедрим њедрима мајке Југославије, па да сваки братски и сложено ради на њеном напретку и величини у друштву слободних и просвијешћених народа“.⁸

Ове ставове су и после уједињења у неколико наврата понављали министри црногорске владе у емиграцији. Али, све то није наилазило на одјек, јер је схваћено као покушај краља Николе да за себе, а не за црногорски народ, извуче неку политичку добит. Као што смо видјели, ни црногорски побуњеници у својим захтјевима нијесу полазили од ових ставова краља Николе, јер они не говоре ни о конфедерацији ни о федерацији.

Најзад да поменемо и једно схватање, тачније захтјев о федеративном уређењу Југославије који се у Црној Гори појавио у другој половини 1921. године, независно од идејних и политичких токова и у Црној Гори и у Југославији, а под утицајем искуства које је у рјешавању националног питања пружала октобарска револуција, односно Совјетска Русија. Ради се

⁶ ДАЦ, Окружно начелство Петине, пов. бр. 262, 21. VI 1919.

⁷ ИИБ, ф. 30, КУТ, 23. XII 1918 (ст. к.).

⁸ *Глас Црногорца*, год. 46, бр. 56, 8(21)X 1918.

о схватању др Вукашина Марковића, повратника из Совјетске Русије, које је саопштавао у прогласима што их је упућивао народу, пошто се одметнуо у шуму средином 1921. године. Један проглас из тог периода он овако завршава: „Кучнуо је час да са Русијом и цијелим свијетом организујемо самоуправу, слободну федеративну републику Југославију, слободну самоуправу Црне Горе у федерацији са Југославијом“. Око ових ставова он је покушао да окупи зеленаше — побуњенике који су још били по шумама. Акција др Вукашина Марковића није уродила плодом. Но, иако је одударала од ондашњих ставова Комунистичке партије Југославије о националном питању и била вођена противу воље Партије, а остала без опширних политичких и теоријских обрада и образложења, она је оставила извјесних трагова, прије свега међу црногорским комунистима.^{8а}

Но, и поред тога што су црногорски федералисти затекли врло скромно наслеђе у вези са захтјевима о равноправности Црне Горе у Југославији, они своје концепције и своју политику нијесу почели да граде на голој ледини и да сами крче до тада непознате путеве, јер се од првог дана постојања нове државе воде полемике о њеном уређењу, па се рађају разне концепције и планови о аутономном или федеративном уређењу Југославије. То је не само утицало на концепције црногорских федералиста, већ им је давало и непосреднога подстрек за политичку акцију. У том погледу су нарочито били снажни утицаји који су долазили од легалних политичких странака и група из Хрватске, гдје су захтјеви за федеративно уређење државе били најјачи. У тим захтјевима имала је одређено мјесто и Црна Гора, што је било од посебног интереса за црногорске политичаре који су се определили за федеративно уређење државе.

Још у току рата поједини хрватски политичари и политичке странке, опредјељујући се за стварање заједничке југословенске државе, траже да она буде организована на федеративним принципима. Франо Сүпило, истакнути хрватски политичар, још у јулу 1917. године у писму Јоци Јовановићу, овако формулише своје концепције о уређењу будуће државе: „Заједничке послове рјешавао би државни народни парламент, а аутономне послове сабори или скупштине дотичних земаља. Тако би постојала централна влада и аутономне владе са међусобно успостављеним одношајима. Уз један централни парламент за заједничке послове, потребно би било — према традицијама и приликама нашим — пет (5) аутономних сабора или скупштина, наравно са сносним владама, неискључив, да чланови тих аутономних влада могу истодобно бити и чланови централне владе за овај

^{8а} О томе види опширније у мом раду *Учеиће др Вукашина Марковића у октобарској револуцији и њени одјеци у Црној Гори*, Прилози за историју социјализма, књ. 5, Београд 1968, стр. 511—512.

или онај ресорт. Ево тих потребних сабора или скупштина: 1) Српска или србијанска скупштина или сабор са Србијом прије рата и што би њој још директно припало, као Банат и слично. 2) Хрватски сабор или скупштина за Троједницу (Хрватску, Славонију и Далмацију са Хрватском Истром). 3) Словеначки сабор у Љубљани за свеукупне земље, које обитавају Словенци. 4) Босански сабор за Босну и Херцеговину. 5) Црногорски сабор за Црну Гору прије рата и земље, што ће јој припасти, ако се ова ствар друкчије не уреди.⁹

И у самој Хрватској поједине политичке странке и групе изражавају жељу да заједничка држава не буде централистички организована. Та је жеља изражена више пута почев од јесени 1917. године, када је на иницијативу Старчевићеве странке права одржан у Загребу повјерљиви састанак групе хрватских политичара са кога је др Фран Барац понио у Швајцарску поруку предсједнику Југословенског одбора др Анту Трумбићу у којој се захтијева да се у новој држави очува индивидуалност Хрватске и њено државно право.¹⁰ Иначе је у току рата често истицан овај принцип очувања индивидуалности и државног права појединих историјских подручја. У својој изјави од 24. I 1918. академска омладина Загребачког свеучилишта опредјељује се за јединствену државу у којој треба очувати континуитет историјског подручја и све историјске племенске особине.¹¹ Нарочито је у овом погледу била категорична Старчевићева странка права, која у резолуцији од 5. јуна 1918, изјављујући да су Срби, Хрвати и Словенци један народ, тражи да се, полазећи од историјског државног права, осигура државно-правни континуитет историјско-политичких територија.¹²

Ове разне аутономистичке или федералистичке концепције дошле су до израза и у Народном вијећу у Загребу током новембра 1918. године када се расправљало о основама на којима треба да се изврши уједињење југословенских територија бивше Аустроугарске монархије са Србијом и Црном Гором. У том погледу најдаље је отишао у својим захтјевима Стјепан Радић. Иако је и Радић онда стајао на становишту да су Словенци, Хрвати и Срби три племена једног јединственог народа, која треба да се уједине у заједничку државу, он тражи савезно, федеративно устројство државе у коме би, на основу државног права и народног самоопредјељења, били очувани историјско-национални индивидуалитети и обезбијеђена њихова самосталност, што би се манифестовало преко постојања властитих зако-

⁹ Ф. Шишић, *Документи о постанку Краљевине СХС*, Загреб 1920, 312/13.

¹⁰ Јосип Хорват, *Политичка повијест Хрватске 1918—1929*, Загреб 1938, 25/6.

¹¹ Исто, 32.

¹² Исто, 53.

нодавних скупштина. Заједнички послови би били врло редуцирани па би постојала влада од само три члана: за спољне послове, за народну одбрану и за прехрану. Наводећи историјско-политичке индивидуалности које треба очувати у новој држави Радић у овом моменту не наводи и Црну Гору, већ Србију и Црну Гору као једну јединицу.¹³ Радићево схватање није прихваћено, већ једно компромисно, на основу кога је и донесен Прводецембарски акт 1918. године. Радић се са оваквим рјешењем није сагласио. Он и његова странка упорно пропaгирају и захтијевају равноправност и федералистичко уређење државе. То нарочито долази до израза на скупштини његове Хрватске републиканске сељачке странке, која је одржана почетком 1919. год. Радић је на тој скупштини изјавио: „Хоћемо да будемо са Србијом, али не под Србијом, хоћемо Србина за брата, а не за господара“. А у резолуцији Скупштине се оштро напада централизам и насилничка политика новог режима.¹⁴

Ускоро су своје незадовољство централизмом и поступцима власти манифестовали и неки хрватски политичари који су без резерве прихватили Прводецембарски акт и били у Привременом народном представништву. То су прије свега представници Старчевићеве странке права. Још прије ступања у Привремено народно представништво они се солидаришу са ставовима Југословенске демократске лиге, основане од једне групе интелектуалаца у Паризу у октобру 1918. године, која се у свом привременом програму декларирше за извјесну аутономију појединих крајева који треба да сачињавају нову државу. Декларишући се за програм Лиге старчевићанци оштро критикују како сепаратистичке тако и хегемонистичке струје.¹⁵ И сам предсједник Југословенског одбора А. Трумбић, поводом формирања прве југословенске владе, иако предвиђен за њеног министра спољних послова, изразио је извјесну бојазан од централистичке политике нове владе.¹⁶

О уређењу државе јавно се распављало у Привременом народном представништву, у страначкој штампи и научним публикацијама. Политичка јавност је била подијељена на два велика тора: централисте и њихове противнике и међу њима је вођена врло жучна полемика. Још на првим сједницама Привременог народног представништва у марту 1919. године у дебати о адреси Представништва старчевићанци износе своје аутономистичке концепције, које нијесу прихваћене, због чега они напуштају владу и прелазе у опозицију.¹⁷ Ускоро у Привремено-

¹³ Богдан Кризман, *Стјепан Радић 1918. године*, Хисторијски преглед, бр. 3, Загреб 1959; Јосип Хорват, н. д., 145—150, 155/6.

¹⁴ Јосип Хорват, н. д., 187/8. Иначе Радићев Дом стално напада централистичко уређење државе.

¹⁵ Исто, 187—180.

¹⁶ Др Момчило Зечевић, *Словенска људска странка и југословенско уједињење*, Београд 1973, 233.

¹⁷ Јосип Хорват, н. д., 201/2.

ном народном представништву долази до груписања свих посланика противника централизма и потирања историјских индивидуалности у јединствени клуб, тзв. Народни клуб, који су сачињавали посланици Старчевићеве странке права, Напредне демократске странке, Хрватске тежачке странке (Босна), појединци из Југословенског одбора, Буњевци и у почетку једна група муслимана из Босне и Херцеговине. Ови посланици су у скупштини оштро нападали Прибићевићеву политику централизма и унитаризма.

Захтјеве за равноправношћу и аутономијама јасно је истакла и нова политичка формација Хрватска заједница, која је формирана од странака и група које су сачињавале Народни клуб, а прије свега од Старчевићеве странке права и Напредне демократске странке. На Оснивачкој скупштини нове странке, одржаној 17. јула 1919. године у Загребу, прихваћена су програмска начела у којима се осуђује насиље режима и тражи поштовање земаљских самоуправа.¹⁸ Своја начела је Хрватска заједница, односно Народни клуб, пропагирала преко страначког органа „Хрват“.¹⁹

Ступајући у Протићеву владу 19. фебруара 1920. Народни клуб је изнио свој став у 5 тачака; у једној се тражи да устав зајамчи широку самоуправу општини, срезу, округу и већим јединицама.²⁰

Али, ускоро је Хрватска заједница еволуирала у својим ставовима јер од захтјева за самоуправу и аутономију прелази на захтјев за федеративно уређење државе. Страначки орган „Хрват“ популарише схватање америчког стручњака Александра Помела који се залаже за федеративно уређење као једино спасоносно за Југославију, „у којој би једнакоправно, у границама права и историје Срби, Црногорци, Хрвати, Словенци, Бугари, па чак и Албанци уживали своје право народно, државно и религиозно“.²¹

Своје федералистичке концепције странка нарочито излаже током предизборне кампање за Уставотворну скупштину. Она истиче паролу: „Један народ — једна држава федеративно уређена“.²² У исто вријеме она се изјашњава за уставну, парламентарну монархију.²³ Ти ставови су добили јасну формулацију у предизборном прогласу странке, који је њен програмски документ. У прогласу се тражи „да се Југославија, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца уреди као уставна парламентарна монархи-

¹⁸ Хрвоје Матковић, *Хрватска заједница*, Историја XX в., V, 24.

¹⁹ *Хрват*, бр. 96, 13. рujan 1919. *Организација државе*, бр. 37, 31. ожујак 1920, бр. 38, 1. травањ 1920, бр. 39, 2. травањ 1920, *Централизација и децентрализација државне управе*.

²⁰ Хрвоје Матковић, н. д., 44.

²¹ *Хрват*, бр. 146, 13. колотовоз 1920.

²² Исто, бр. 186, 6. листопад 1920.

²³ Исто, бр. 200, 19. листопад 1920.

ја с федеративним унутарњим устројством, тако да... земље, које су образовале ову државу а које сачињавају њене интегралне дијелове, пренесавши свој суверенитет на нову државу Срба, Хрвата и Словенаца, имају у њој своје самосталне управе и законодавство“.²⁴

И Хрватска тежачка странка у Босни и Херцеговини у свом предизборном прогласу износи сличне ставове, тражећи такво уређење државе у коме ће Хрватима бити гарантована грађанска права и све социјалне и културне тековине. „То јамство налазимо само у федеративном уређењу државе“ — каже се у прогласу.²⁵

Образлажући и популаришући своја програмска начела Хрватска заједница стално истиче да федерација и јединство не противурјече једно другом, већ, напротив, претпостављају једно друго.²⁶

Незадовољство централистичким уређењем државе манифестује се не само у Хрватској него и у другим земљама. То незадовољство испољавају политичке странке, које иначе прихватају Прводецембарски акт и учествују у раду Привременог народног представништва. Истина, те странке не супротстављају централизму федерализам, већ траже аутономију. У том погледу је врло интересантан став Словенске људске странке, која уочи уједињења, иако је стајала на становишту да су Срби, Хрвати и Словенци један народ, сматра да нову државу треба уредити на републиканским и федеративним основама.²⁷ Али, странка није досљедна овим ставовима, већ се касније прилагођава ситуацији, напуштајући републиканско опредјељење и задовољавајући се захтјевом за аутономијом Словеније. Она ускоро послје уједињења током 1919. године иступа против централизма, а за очување аутономних права Словеније.²⁸ Те ставове странка је потврдила и на свом конгресу 6. и 7. априла 1920. У конгресној резолуцији се иступа против федерализма, али се захтијева извјесна аутономија покрајина, зато се странка декларише против централистичког уређења државе.²⁹ Ово иступање против централизма, а за аутономију Словеније, странка је енергично истицала током предизборне кампање за Уставотворну скупштину. У говору који је одржао у Марибору 30. септембра 1920. лидер странке поп Корошец захтијева потпуну равноправност

²⁴ Хрвоје Матковић, н. д., 59.

²⁵ *Хрват*, бр. 208, 28. листопад 1920.

²⁶ „Иако Словенци, Хрвати, Муслимани, Црногорци и други дјелови народа нашега хоће државу, они неће централистички уређену државу... Сви споменути дјелови народа и државе траже децентралистичко односно федеративно уређење државе... Федерација и јединство државе изражава праву вољу већине народа“ (*Хрват*, бр. 214, 6. студени 1920, *Политика Хрватске заједнице. IV федерација — јамство јединства и слободе*).

²⁷ Др Момчило Зечевић, н. д., 185—212.

²⁸ Исто, 257—268, 295.

²⁹ Исто, 368.

„сва три племена“, Срба, Хрвата и Словенаца. Он тражи аутономију за Словенију која треба да има „са цијелом државом заједничко оно што је за ред, моћ и углед држави потребно, а била би самостална у свим стварима, које се брже, боље и тачније могу обавити код куће“, па сматра да зато треба да постоје покрајинске владе и скупштине.³⁰ Ове захтјеве за аутономијом Словеније и других покрајина Корошец је и касније понављао.³¹

И Југословенска муслиманска организација, коју је слиједио добар дио муслиманских маса Босне и Херцеговине, уочи избора, тражи широке аутономије. На главној скупштини странке 20. октобра 1920. усвојен је следећи закључак: „Ми смо за јединство државе, али у исто вријеме и за широке аутономије. Ми смо за монархију и за народну династију Караборевића, како је то и у нашем програму речено. Противни смо племенским аутономијама, за аутономију смо покрајина по досадашњим географским границама“.³²

Са аутономистичким па и неке врсте федералистичким концепцијама сусрећемо се чак и у Радикалној странци и око ње. Ту су нарочито интересантне концепције Стојана Протића, које је он детаљно изложио касније, у свом нацрту устава. У „Балкану“, који је био близак радикалима, ускоро послје његовог обнављања, марта 1920. године, излази серија чланака др Боже С. Николајевића. У њима он напада схватање о једном јединственом југословенском народу, тврдећи да су Срби, Хрвати и Словенци три посебна народа, који треба да живе у заједничкој држави федеративно уређеној, али у којој би Србија имала извесну хегемонију.³³

Расправе о уређењу државе продужене су и у Уставотворној скупштини и поводом њеног рада, па су ове федералистичке и аутономистичке концепције разрађиване, нарочито приликом израде нацрта устава, које су скупштини поднијеле поједине странке, односно посланички клубови. У том погледу је нарочито интересантан нацрт устава Народног клуба, односно Хрватске заједнице, јер су федералистичке концепције у њему најпотпуније дошле до израза и детаљно разрађене. Према овом нацрту држава би била подијељена на шест покрајина, и то: 1) Србија са Старом Србијом и Македонијом, 2) Хрватска, Славонија и Далмација са Међумурјем, Истром и отоцима, 3) Црна Гора, 4) Босна и Херцеговина, 5) Војводина и 6) Словенија. На-

³⁰ Исто, 298.

³¹ Исто, 400.

³² Атиф Пуриватра, *Формирање Југословенске муслиманске организације и њен развој до превазилажења кризе почетком 1922. године*, Историја XX в., IX, 408/9.

³³ *Балкан*, бр. 21, 5. април 1920, *Излаз из хаоса*; бр. 30, 16. април 1920, *Комедија републиканаца*; бр. 55, 19. јул 1920, *Истина и лаж*; бр. 85, 19. август 1920, *Спасавајмо стару Србију и Македонију*; бр. 121, 23. септембар 1920, *Србија — спаситељка*; бр. 134, 7. октобар 1920, *Србија и Хрвати*; бр. 160, 2. новембар 1920, *Сви Срби на збор*.

цртом су детаљно разрађене надлежности ових покрајина и њихов однос са централном влашћу. Ти прописи обезбјеђују врло велики степен аутономности покрајина, која није могла бити окрњена без њиховог пристанка.³⁴ У уставној дебати заједничари су истицали да проблем уређења државе није само хрватски проблем, него и црногорски, словеначки, јужносрбијански и војвођански, једном ријечју општедржавни.³⁵ Ускоро је Хрватска заједница даље еволуирала у својим схватањима, јер напушта концепцију о једном троименом народу па говори о три народа, тражећи за хрватски народ право самоопредјељења.³⁶

Осим Хрватске заједнице нацрт централистичког устава оштро критикују и друге хрватске странке. На тој линији у прољеће 1921. године долази до формирања тзв. Хрватског блока у који су ушле Хрватска републиканска сељачка странка (ХРСС), Хрватска странка права (франковци) и Хрватска заједница.

Интересантни су и ставови Словенске људске странке, односно Југословенског клуба, изнесени у уставној дебати. И они су сматрали да државу треба подијелити на шест покрајина (од Народног клуба су се разликовали у томе што су предлагали да се Далмација веже са Босном и Херцеговином), али су у вези са њиховим положајем и правима постављали мање захтјева од Народног клуба, тако да су њихови предлози представљали извјестан компромис федерализма и централизма.³⁷

Најзад треба поменути и Протићев нацрт устава. Према овом нацрту, државу је требало подијелити на девет покрајина, међу којима је као једна јединица била предвиђена и Црна Гора с Херцеговином, Боком и Приморјем. Ових девет покрајина, које су се мање-више поклапале са историјским покрајинама, имале би одређена самоуправна права.³⁸

И пошто је донесен, Видовдански устав је оштро критикован, у чему је нарочито био активан Хрватски блок. У том смислу врло значајан докуменат је меморандум из фебруара 1922, који је овај блок направио за Беновску конференцију. Критикујући централизам и Прводецембарски акт, меморандум посебно наглашава хрватску државност и постојање три посебна народа у Југославији. Меморандум је наишао на приличан публицитет и одјек у јавности.³⁹

³⁴ Хрвоје Матковић, н. д., 70—78; Слободан Јовановић, *Сабрана дела* 3, *Политичке и правне расправе* II, 362—368; Јосип Хорват, н. д., 252/2.

³⁵ *Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, I св. 1919, бр. 21, 27; Хрвоје Матковић, н. д., 78.

³⁶ Хрвоје Матковић, н. д., 60.

³⁷ Др Момчило Зечевић, н. д., 365—67; Слободан Јовановић, н. д., 368—73; Јосип Хорват, н. д., 252/3.

³⁸ Слободан Јовановић, н. д., 350—53; Јосип Хорват 249/50.

³⁹ Јосип Хорват, н. д., 277—291, Хрвоје Матковић, н. д., 86/7.

Чак и неке странке које су гласале за Видовдански устав, касније, знајући расположење маса, иступају против централизма и траже аутономију покрајина. Тако је Југословенска муслиманска организација послѣје гласања за Устав често наглашавала да се бори за аутономију Босне и Херцеговине. У странци се водила борба између централиста и аутономиста, па је на тој линији и дошло до расцјепа на њеној скупштини 15. јуна 1922, када су победили аутономисти и када је опет прихваћено програмско начело: „Аутономија покрајина према досадашњим географским границама са покрајинским саборима и њима одговорним покрајинским владама“.⁴⁰

Дакле, чим је Устав изгласан, оштро је критикован и тражена је његова ревизија.⁴¹

Све ове федералистичке или аутономистичке концепције опширно су образлагане или оспораване преко страначке штампе, која је овом проблему поклањала врло велику пажњу, тако да је био у центру пажње политичке јавности. Као што смо видјели, присталице федералистичког или аутономистичког концепта уређења државе сматрали су да и Црна Гора треба да буде једна од федералних или аутономних покрајина Југославије. Њихова штампа иначе прати ситуацију у Црној Гори и у већини случајева критикује поступке режима. Сасвим је природно што су овакве концепције нашле присталица и у Црној Гори, гдје је владало велико незадовољство централистичким уређењем државе и положајем Црне Горе, што се изразило и у масовној оружаном побуни. Те концепције, а нарочито оне Хрватске заједнице, у оном моменту, чини нам се, и највише су утицале на црногорске федералисте.

ПОЧЕЦИ ПОЛИТИЧКОГ РАДА

Поменућа група црногорских политичара, незадовољних новоствореним стањем, који у свом незадовољству нијесу били толико радикални да би се латили оружја и одметнули у шуму, будно је пратила напријед изложене концепције и политичку активност која је имала за циљ њихову реализацију па је, инспирисана и потакнута свим тим, одлучила да организује сличну легалну активност у Црној Гори. Прве манифестације те активности биле су критике или резерве у односу на одлуке Подгоричке скупштине и стање послѣје ње. Те критике и резерве су срећемо врло рано.

Саво Вулетић је још у затвору крајем јануара 1919. године изјавио једној савезничкој мисији да је уједињење деликатна

⁴⁰ Атиф Пуриватра, н. д., 409.

⁴¹ Види: *Српски књижевни гласник* 1921, III, 466—470

операција коју су у Црној Гори извели бербери.⁴² Михаило Ивановић је 22. марта 1919. године у Привременом народном представништву у вези са дебатом о нацрту скупштинске адресе, вјероватно изазван иступом Тодора Божовића, који је говорио у име групе из Црне Горе, нашао за потребно да и он иступи и помало се, на дискретан начин, дистанцира од онога што је рекао Божовић, који је углавном величао Србију. Пошто је констатовао једнодушност народа у Црној Гори за уједињење Срба, Хрвата и Словенаца и одушевљено поздравио „величанствени тријумф вјековне борбе и напора за уједињење“, Ивановић је изјавио да у адреси није вођено довољно рачуна о Црној Гори „чији су аманети оличени у вјековним борбама за уједињење и ослобођење, која је сачињавала видан део храбрости наше нације и која је прва остварила државну идеју“.⁴³

Ове личности врло рано успостављају контакт и договарају се о заједничким иступима. Секула Дрљевић често отворено критикује новостворено стање у Црној Гори.⁴⁴ Свака критика тешкога стања у овом крају, макар објављена и у режимској штампи, а таквих критика није било мало, довођена је у везу са др С. Дрљевићем.⁴⁵

Расписивање избора за Уставотворну скупштину активирао је све политичке групе и струје у Црној Гори, у којој тада управо и долази до формирања грађанских политичких странака. Незадовољници су сматрали да је то погодан моменат да се и они организују и јавно иступе, истичући своје кандидатуре за народне посланике. Зато су уочи избора за Уставотворну скупштину дошли у Црну Гору Секула Дрљевић, Михаило Ивановић и Мирко Мијушковић и покушали извјесну активност.⁴⁶ Полиција је будно пратила ту активност. Чим је Секула Дрљевић отпутовао из Земуна за Црну Гору, министар унутрашњих послова М. Драшковић је шифрованим телеграмом о томе обавијестио начелника округа цетињског и скренуо му пажњу да Дрљевић са Михаилом Ивановићем, Савом Вулетићем и Мирком Мијушковићем има намјеру да формира странку која би се у Уставотворној скупштини борила за аутономију Црне Горе. Министар је наредио да се пажљиво прати политички рад поменутих лич-

⁴² Пантелија Јововић, *Црногорски политичари*, Београд 1924, 41.

⁴³ *Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, I св. 1919, 7. редовни састанак 22. марта 1919. Иначе, Михаило Ивановић није био много активан у Привременом народном представништву. Због тога је касније био оптужен да је саботирао сваки напор црногорских представника на консолидовању прилика у Црној Гори (*Народна ријеч*, бр. 21, 22. март 1922, *Слободна трибина*).

⁴⁴ *Република*, бр. 3, 22. јануар 1920.

⁴⁵ *Црна Гора*, бр. 53, 4. август 1922, *Изјава Пантелије Јововића*, новинара.

⁴⁶ *Народна ријеч*, бр. 21, 22. март 1922.

ности и да га о томе редовно извјештавају.⁴⁷ Нарочито га је интересовао евентуални проглас Дрљевића и другова, па је тражио, уколико се појави, да му се одмах упути.⁴⁸ Полицијске власти су ревностно извршавале ова наређења па су не само пратиле рад ових личности и о томе извјештавале министра унутрашњих послова⁴⁹ него и онемогућавале њихову активност, карактеришући је као непријатељску и издајничку. Поред осталог, начелник округа цетињског је издао наређење да се проглас Секуле Дрљевића и другова, уколико се појави, заплијени и спријечи његово растурање.⁵⁰ Дрљевић и другови обилазили су поједина мјеста Црне Горе, што је полиција будним оком пратила. У Цетињу су боравили 25. октобра 1919. а потом сам Дрљевић 31. октобра. Том приликом долазили су у контакт са појединим личностима и излагали им своја програмска начела о борби за најширу аутономију Црне Горе.⁵¹ Све те личности које су ступиле у везу са Дрљевићем и друговима позивао је окружни начелник и упозоравао их на последице Дрљевићеве акције,⁵² вршећи тако на њих притисак. А тамо гдје је Дрљевић успио да сазове политички збор, као што је био случај у Колашину, власти су збор растуриле.⁵³

Тако, због интервенције режима на изборима за Уставотворну скупштину, није дошло до истицања кандидатске листе Секуле Дрљевића и његових једномишљеника, нити пак до њиховог страначког конституисања. (Тек у вези са сљедећим парламентарним изборима успјеће ова група да се нешто више организује и заједнички иступи.)

И после избора за Уставотворну скупштину продужили су ови политичари своју активност, мање-више самоиницијативно, окупљајући истомишљенике у срединама у којима су живјели. Повод за такву активност су били, на примјер, општински избори 1921. године. Тако је у вези са овим изборима запажен рад Риста Поповића у Цетињу, што је забринуло неке бјелаше из Демократске странке па су предложили радикалима да заједнички иступе на изборима да би тако онемогућили дјелатност Поповића и другова. Али, Поповић није имао могућности да ис-

⁴⁷ Државни архив Цетиње (ДАЦ), ф. Окружно начелство Цетиње, пов. бр. 1005, 29. X 1920.

⁴⁸ Исто, Београд, 30. X 1920, Министар унутрашњих послова — Окружном начелству Цетиње.

⁴⁹ Исто, Начелник округа Цетиње — Министру унутрашњих послова, 29. XI 1920, телеграм од 30. X 1920.

⁵⁰ Историјски институт СРЦГ, Архив за историју радничког покрета (ИИА) 5860 V 1—22 (20), Окружно начелство Цетиње, пов. бр. 1102, 20. XI 1920 — Начелству среза Чево.

⁵¹ Нијесу нам познати детаљи тих програмских начела јер о томе није сачуван никакав докуменат, па ни предизборни проглас, за који знамо да су га припремали, али не знамо да ли су га и објавили.

⁵² ДАЦ, ф. Окружно начелство Цетиње, Начелник округа Цетиње — Министру унутрашњих послова. 29. X 1920, телеграм од 30. X 1920.

⁵³ *Правда*, бр. 241, 10. XI 1920; *Народна ријеч*, бр. 45.

такне своју листу па је пактирао са радикалима, који су претходно одбили понуду демократа.⁵⁴

У непосредном сусједству Цетиња, у Бајицама, био је на овим изборима изабран за предсједника општине један зеленаш, кога је власт окарактерисала као противника постојећег стања, па је избор поништила.⁵⁵

Иначе, у атмосфери терора у којој су спровођени општински избори у Црној Гори 1921. године⁵⁶ нијесу могли доћи до израза федералисти и други противници режима, па је београдска штампа резултате ових избора прокоментарисала као побједу ујединитељских странака и пораз комуниста, сепаратиста и републиканаца.⁵⁷

Интересантно је напоменути да су поједини листови јавили да ће се истакнути федералиста Михаило Ивановић на овим изборима кандидовати на радикалној листи. Сарајевска „Српска ријеч“ у вези са тим у једном допису из Подгорице саопштава: „Овдашња организација радикалне странке може са поносом истакнути да за наредне изборе кандидује познатог народног борца и мученика из режима краља Николе г. Михаила Ивановића, бившег министра и народног посланика у црногорском парламенту и у Привременом народном претставништву у Београду, који за вријеме прошлих избора није хтио да буде кандидован. Његово храбро племе Кучи приморало га је овог пута“.⁵⁸

Ова вијест није била тачна, али говори да политичка физиономија неких истакнутих федералиста још није била довољно јасна. Иначе су се често јављале вијести о њиховој везаности за радикале, који су заиста жељели да ове политичаре, а особито Михаила Ивановића, вежу за себе. И Саво Вулетић је често означаван као радикал или врло близак њима. С обзиром на чињеницу да су радикали кокетирали са осјећањима црногорских маса и често се дистанцирали од радикализма демократа, оштро критикујући њихове терористичке поступке у Црној Гори и њихов увредљив однос према прошлости Црне Горе, могао се добити утисак да неки од федералистичких вођа, који су опрезно наступали, нијесу ништа друго него мало радикалнији радикали. С друге стране, федералисти су у појединим периодима могли бити задовољни писањем радикалске штампе, која је говорила о терору у Црној Гори и осуђивала га и преко које су често и они пласирали своје чланке, па је и то могло стварати утисак о блискости федералиста и радикала. Ову су чињеницу користили

⁵⁴ *Народна ријеч*, бр. 23, 29. март 1922, *Стара pjesma*.

⁵⁵ ДАЦ, Среско начелство Цетиње, ф. 7, год. 1921, бр. 1473, 29. III 1921.

⁵⁶ О томе је писао и Радићев *Слободни дом*, бр. 35, 29. коловоз 1921, *Пуни су затвори у Црној Гори*.

⁵⁷ *Балкан*, бр. 232, 6. септембар 1921.

⁵⁸ *Српска ријеч*, бр. 164, 13. август 1921, *Пред општинским изборима у Црној Гори*.

противници радикала, прије свега демократи, оптужујући их да сарађују са непријатељима одлука Подгоричке скупштине.

Активност федералиста поводом општинских избора 1921. године није прешла локалне оквире и оквире личне иницијативе и била је претежно мотивисана жељом ових људи да се манифестује њихова политичка присутност у појединим срединама. Тек у вези са следећим парламентарним изборима та активност ће прећи локалне оквире и попримити нешто организованији карактер.

На неке од истакнутих федералиста рачунала је и црногорска емиграција. Поводом поништења комунистичких мандата у београдској Скупштини један од вођа црногорске емиграције, Јован Пламенац, пише др Секули Дрљевићу 14. августа 1921. године. У овом писму он опширно износи ситуацију црногорске емиграције и став великих сила према њој, а посебно Италије која је црногорско питање користила за своје себичне циљеве. Пламенац наглашава да посебну тешкоћу за њихову акцију у емиграцији представља одсуство јавно изражене подршке у Црној Гори. С тог становишта он говори о изборима за Конститутанту, који су у иностранству схваћени као једнодушно изашњавање Црногораца за уједињење. „Последице тих избора биле су за нас кобне“ — пише Пламенац, јер су послје њих велике силе прекинуле односе са владом краља Николе. Неки сматрају — каже он даље — да би било „од значаја за међународно претресање црногорског питања“ да је његова листа била ма гдје у Црној Гори истакнута и да је победила. Зато сматра да треба искористити поништење комунистичких мандата па позива Дрљевића да поднесе кандидатску листу чији би носилац био он, Пламенац. Предлаже да на листи још буду Дрљевић и Михаило Ивановић. Ако власти не прихвате листу чији би носилац био Пламенац, савјетује да се поднесе листа са Дрљевићем на челу. Најзад позива на одважност и дрскост, а Дрљевићу поручује да се може осјећати безбједним јер је он својим нотама и протестима заинтересовао за његов живот „најсилније царство на свијету“.⁵⁹ Али, као што је познато, до расписивања нових избора на мјесто поништених комунистичких мандата није дошло па ни до покушаја подношења ма какве кандидатске листе како је планирао Пламенац. Иначе, није нам познато да ли је било и других контаката између црногорске емиграције и ове групе незадовољних политичара који су жељели легалну политичку борбу противу централистичког режима. То је мало вјероватно јер су већ скоро све лабе црногорске емиграције биле потопљене, тако да она није представљала никакву реалну политичку снагу, а, с друге стране, могла је бити узрок компромитације и онемогућавања легалне борбе.

⁵⁹ ИИБ, ф. 81, списи Јована Пламенца.

У међувремену, током 1921. и почетком 1922. године, вратио се у Црну Гору велики број црногорских емиграната који се налазио у војној јединици у италијанском граду Гаети. Највише њих вратило се и против воље црногорске емигрантске владе, али је на крају и она била принуђена да препоручи повратак у земљу и оном људству које јој је остало вјерно, и да му савјетује да у земљи продужи политичку борбу.⁶⁰ Иако се један број ових повратника политички пасивизирао или приступио режимским партијама, прије свега радикалима, ради регулације пензија и сл., већина њих је и даље остала у опозицији према владајућем режиму, па је била врло значајан ослонац политичарима који су жељели да организују и поведу легалну борбу против великосрпске политике у Црној Гори. Због тога је на ове људе власт стално гледала са подозрењем, па их је као политички непоуздане и противнике прогонила, чак отпуштала са јавних радова на којима су успијевали да се запосле.⁶¹ Политички ослонац црногорских федералиста нијесу били само ови повратници из Италије, већ и многи незадовољници у Црној Гори. Радећи на њиховој организацији за легалну политичку борбу федералисти нијесу жељели да се идентификују са зеленашима побуњеницима или макар да се представе као њихови легални наследици иако су од њих наслиједили масе. Истина, одређено политичко наслеђе била је и сама оружана побуна. Али у почетку она је за федералисте била тешка хипотека, јер је идентификована са сепаратизмом и служењем Италији, па су се федералисти свим силама трудили да се тог непријатног баласта што прије ослободе. Међутим, када им је требало, федералисти су својатали оружани отпор Црногораца, представљајући га искључиво као отпор противу централизма и борбу за равноправност. У том смислу то је било реално, позитивно политичко наслеђе, које је само по себи имало одређену тежину и значај, јер је говорило о расположењу маса и њиховој борби за равноправност. Полазећи од тога федералисти покушавају да открију узроке неравноправног положаја Црне Горе у Југославији и самим тим узроке незадовољства Црногораца и да докажу да равноправност Црногорци могу обезбиједити само путем федеративног уређења Југославије.

Црногорски федералисти су показивали интересовање и за извјесна општејугословенска политичка окупљања и састанке на којима је критикован централистички режим и тражено да се унутрашњи проблеми, а прије свега хрватско питање, рјешавају на основи децентрализације државне управе, до чега би се дошло ревизијом Устава. Таква је била конференција коју је једна

⁶⁰ „Жељети је да што је могуће већи број тј. сви они који могу, да се врате у домовину и да тамо продуже политичку борбу с народом“, *Глас Црногорца*, год. 49, бр. 35, 3(18)XII 1921.

⁶¹ ДАЦ, Среско начелство Цетиње, ф. 9, 1922, год. Среско начелство Цетиње, пов. бр. 64, 25. марта 1922 — Окружном начелству Цетиње.

група политичара одржала 28. и 29. јуна 1922. на Илици. Овој конференцији је од црногорских федералиста присуствовао Мирко Мијушковић. Настојано је да састанку присуствују и представници Хрватског блока, прије свега Хрватске заједнице, али они нијесу дошли, премда су њихова схватања на извјестан начин била присутна на скупу. И поред тога, у закључцима конференције критикована је не само влада него и Хрватски блок јер се тврдило да присталице блока „својим методама отежавају народни споразум и државно сребивање“. Па ипак, конференција види рјешење проблема у споразумној ревизији Устава у „децентралистичком правцу“ чиме би се „уклонило племенско неповјерење, поправила администрација и разбило увјерење о неједнакости и тиме подигла свест о југословенском народном и државном јединству“.⁶²

Црногорско питање није било много присутно на овај конференцији, иако је Мирко Мијушковић узео учешћа у дискусији и говорио о незадовољству у Црној Гори, подвлачећи да оно није посљедица рбаве администрације него прије свега односа према извјесним врједностима које карактеришу Црногорце. Осврћући се на Мијушковићеву ријеч, Јован Цвијић је изјавио да је црногорско питање психолошко. Остали дискутантанти се нијесу освртали на црногорско питање, осим што је један од њих, иступајући противу федерализма, дозволио могућност уређења у коме би Словенија имала аутономију, али је право на аутономију оспорио Црној Гори, Војводини и Македонији.⁶³ Ипак, црногорски федералисти су могли бити задовољни критиком централизма и хегемонизма која се чула на овој конференцији.

Иако се директно није бавила црногорским питањем конференција на Илици наишла је на извјестан одјек и у Црној Гори. Демократска и радикалска штампа је критиковала конференцију, јер је, изгледа, у везу са њом доводила активност црногорских федералиста. На ове критике је реаговао сарајевски „Народ“, а посебно на писање „Народне ријечи“, једним дописом из Никшића у коме се такође доводе у везу конференција на Илици и активност црногорских федералиста.⁶⁴

Међутим, црногорски федералисти нијесу играли неку значајнију улогу ни у сазивању ни у раду ове конференције, а кас-

⁶² Архив Српске академије наука и уметности (АСАН), бр. 12102, Забиљешке са конференције на Илици; Др Бранислав Глигоријевић, *Демократска странка и политички односи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1970, 266—271.

⁶³ АСАН, 12102, Забиљешке са конференције на Илици.

⁶⁴ „У томе и јесте ствар оне кампање, коју демократовићи воде, противу воља ове нове акције гг. Мирка Мијушковића, Сава Вулетича, Секуле Дрљевића, Михаила Ивановића и Риста Поповића, пошто они врло добро знају да ће им се успехом конференције на Илици преврнути „диспозиционо корито“, које су добили жарећи, палећи и изазивајући незадовољство по Црној Гори“ (*Народ*, бр. 31, 31. јул 1922, *Црна Гора и конференција на Илици*).

није нијесу учествовали ни у акцији која је на основу закључака конференције вођена ради организовања тзв. конгреса „јавних радника“, одржаног у Загребу 10. септембра 1922. године.

Има извјесних података да су федералисти у ово вријеме покушали да створе неке своје илегалне организације, јер им је легална активност била отежана. Такав је покушај регистрован у Колашину, што није случајно пошто је Секула Дрљевић родом из тог краја. Власт је будно пратила ове покушаје,⁶⁵ који иначе нијесу дали резултате.

Активност црногорских политичара који су критиковали начин уједињења и захтијевали равноправност Црне Горе у Југославији пажљиво су пратили бјелаши, без обзира на то којој су грађанској партији припадали. Они су ту активност карактерисали као припремање нових нереда и буна и оптуживали федералисте за везе са Јованом Пламенцем, који је из емиграције водио кампању противу нове државе. Преко штампе су нападали и раскринкавали федералисте и народ позивали да их се клони, а власт да се са њима обрачуна.⁶⁶ На овакве нападе ови су политичари одговарали. У вези са једним нападом у демократској „Народној ријечи“ Михаило Ивановић је изјавио: „Нити сам имао нити имам везе са било каквим пропагандистичким радњама управљеним противу државе и унутрашњег мира народа у Црној Гори. Напротив, моје су најискреније жеље, да у Црној Гори завлада ред, законитост, братско измирење и слога. Приписивати ми друге жеље или намјере, свјесно је клеветање. Ако бих, и кад бих узео активнијег учешћа у политичком животу, полазио бих са начела отвореног, јавног исповиједања политичких убјеђења и пропагирања строго у легалним границама“.⁶⁷

На нападе је одговарао и Саво Вулетић доказујући своје србовање и заслуге за уједињење.⁶⁸ Да би манифестовао свој позитиван став према уједињењу, он је 26. новембра 1922. године узео учешћа у прослави годишњице одлука Подгоричке скупштине о безусловном припајању Црне Горе Србији и присуствовао свечаном ручку који су бјелаши организовали.⁶⁹

ПОЛИТИЧКА МИСАО

Упоредо са политичком активношћу црногорски федералисти почињу да формулишу и своју политичку мисао. Први виднији покушај да изабу у јавност са својим концепцијама учи-

⁶⁵ ДАЦ, Среско начелство Цетиње, ф. 9, пов. бр. 1020/22, Начелство округа Колашин, 15. XI 1922 — Начелнику округа Цетиње.

⁶⁶ *Народна ријеч*, бр. 17, 8. март 1922, *Не на криви пут*.

⁶⁷ Исто, бр. 21, 22. март 1922, *Слободна трибина*.

⁶⁸ *Црна Гора*, бр. 46, 7. јул 1922, *Јавна говорница*.

⁶⁹ *Народна ријеч*, бр. 1, 3. јануар 1923.

нили су уочи избора за Уставотворну скупштину. На жалост, немамо сачуваних докумената на основу којих бисмо могли нешто више рећи о њиховим тадашњим концепцијама. Помиње се само њихов захтјев за најширу аутономију Црне Горе.

Нешто више о њиховим схватањима сазнајемо у следећим годинама, 1921. и 1922. То су углавном лична размишљања појединих од ових политичара, прије свега Секуле Дрљевића, који је углавном и био инспиратор и иницијатор њиховог окупљања и њихов духовни вођа. Не ради се ту о цјеловитој програмској концепцији, какве тада имају неке друге странке, нарочито у вези са уставом нове државе, већ о размишљањима о појединим проблемима који се тичу положаја Црне Горе у новој држави. Такође, ту се не ради о неким посве оригиналним концепцијама, какве у тим данима излажу друге политичке формације, првенствено оне у Хрватској. Па ипак од интереса је указати на та схватања и њихове изворе.

Прије свега, федералисти су оштро критиковали централистичку праксу и терор власти у Црној Гори. Таква јавна критика изречена је, поред осталог, и на суђењу, 11. и 14. фебруара 1921. године у Београду, генералу Радомиру Вешовићу, који је био један од истакнутијих црногорских федералиста, а био је оптужен за рад против уједињења Црне Горе и Србије. Ту критику изрекао је сам оптужени Вешовић, а посебно његов бранилац Секула Дрљевић, који је покушао да пронађе и објасни и дубље узроке онога што се дешавало у Црној Гори. Он их види у различитом историјском развоју Србије и Црне Горе, који је један јединствени народ довео до извјесних разлика које изазивају неразумијевање и сукобе. Он сматра да су посебни путеви развита и живота оставили печат на схватања и карактер и једног и другог дијела народа, „једном је ропство прошарало лик, другом је вјечна борба за слободу дала нов лик“ — каже Дрљевић. Зато сматра да Србијанци не могу разумјети Његоша, јер јунаци „Горског вијенца“ немају ништа заједничко са јунацима „Коштана“. „У том сукобу вјекова са политичким концепцијама овога данашњег дана ја видим откривену тајну наших данашњих сукоба“ — закључује Дрљевић. Он мисли да оно што је створено вјековима не може бити уништено и да ће то „триумфирати прије или касније у једној организацији државне заједнице југословенских земаља, које ће својим склопом давати кулмен међусобног респектовања тако разнородних морално-религиозних индивидуалности и економско-културних структура“.⁷⁰

Као што се види, Дрљевић је искористио суђење генералу Вешовићу да изнесе свој политички кредо, који ће мање-више остати у основи свих његових будућих изјава и размишљања. Правилно уочавајући да је историјски развој довео до форми-

⁷⁰ *Генерал Вешовић пред судом*, Земун 1921.

рања посебне црногорске индивидуалности, он је још не дефинише као националну индивидуалност, а, с друге стране, у стилу свих ситнобуржоаских националиста, ту индивидуалност истиче изнад оне друге, такође историјом створене, у овом случају србијанске, коју понижава и вријеђа, у чему ће остати досљедан до краја живота. Иако су црногорски федералисти онда стајали на становишту да су Црногорци интегрални дио српске нације, они су у практичној политици заступали принцип историјског права који се исцрпљивао у ексклузивном супротстављању јединих дјелова другима те по њиховом мишљењу јединствене нације, у овом случају Црногораца и Србијанаца. Најзад, он се декларише за такво државно уређење које ће обезбиједити равноправност Црне Горе. Истина, он овдје не улази у детаље тог уређења, већ се задржава на наведеној општој констатацији. Због свега овога ријеч Секуле Дрљевића на суђењу генералу Вешовићу је програмског карактера. Очигледно, он и његови једномишљеници су је тако и схватили, јер су је ускоро објавили и растурали, желећи да своје идеје и на тај начин пропагирају. Колико нам је познато, био је то први објављени спис из кога можемо понешто сазнати о концепцијама црногорских федералиста у првим данима њиховог окупљања и повезивања.

Пошто нијесу имали своје штампе, црногорски федералисти су током 1921. и 1922. године износили своја схватања и изражавали свој однос према збивањима у Црној Гори у штампани ван Црне Горе, прије свега сарајевској и загребачкој. Нарочито су се често јављали на страницама „Хрвата“, органа Хрватске заједнице, чије су им концепције у оном моменту биле најближе. „Хрват“ иначе у овим годинама када год расправља о федеративном уређењу државе, увијек помиње Црну Гору као једну од федералних јединица. Осим тога „Хрват“ је пратио догађаје у Црној Гори, критикујући поступке централистичког режима.⁷¹ У њему се појављују и начелни чланци црногорских федералиста, у којима износе своје ставове о уређењу државе и положају Црне Горе у Југославији. Те чланке углавном пише др Секула Дрљевић. Он понавља и даље развија концепције изнесене на суђењу генералу Вешовићу. И овдје догађаје у Црној Гори тумачи као сукоб Србијанаца и Црногораца, с тим што његов идеалистички мистицизам још више долази до изражаја. То је „сукоб двају дијаметрално противних погледа на свијет“, носиоци једног погледа су Србијанци, а другог Црногорци. „Синтетизирајте“ — пише он —

⁷¹ *Прилике и неприлике у Црној Гори (Хрват, бр. 75, 19. свибань 1920, бр. 76, 20. свибань 1920, бр. 77, 21. свибань 1920); Хапшење у Црној Гори.* У овом чланку поред осталог пише: „Нападало се на част, живот и иметак мирних грађана, само што по политичким убјеђењима нијесу за централизам, већ за федеративни облик Југославије“ (Хрват, бр. 418, 22. српањ 1921); *Анационални елементи у Црној Гори (Хрват, бр. 590, 17. вељаче 1922); Моћна полиција у Црној Гори (Хрват, бр. 716, 22. српањ 1922).*

„тајну бића људског“ — са традицијама црногорског ритерства и његовим погледима на свијет и доћи ћете на извор грађанског рата у Црној Гори. Ван те синтезе нема другог пута, којим долазе до многоструко изукрштених и испреплетаних узрока, који својом неминовношћу уздижу снагу оних горштака до висине надземалског подчињавања живота свога и својих најмилијих апстрактним идеалима човјечјег живота и његова смисла“. Поред осталог, он износи тврдњу да планине рабају јунаке, а низине издајнике.⁷² Дакле, то није отпор једнога народа режиму који изражава интерес једног дијела владајуће класе, већ је то сукоб два народа различитих погледа на свијет, од којих је један високих а други ниских моралних квалитета и побуда.

Када се говори о Југославији и „уједињењу“, овдје се сусрећемо са називом „удружене земље“. Овај назив садржи наговјештај схватања да заједничка држава не може бити створена вољом и одржавана хегемонијом једног њеног дијела, већ треба да резултира из споразумног и слободног удруживања свију њених саставних дјелова, који и даље задржавају своју индивидуалност. Због тога није случајно што у њиховој терминологији ни тада ни касније, ни једанпут не наилазимо на израз „уједињене земље“, који по форми може бити сличан термину „удружене земље“, али му садржина може бити чак и сасвим супротна. Овај термин је вјероватно избјегаван и због тога што је стварање централистичке и хегемонистичке Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца називано „уједињење“. Зато федералисти увијек ријеч уједињење стављају под знаке навода.⁷³

Сличне концепције Дрљевић је изнио и у сарајевском „Народу“, одговарајући на једну анкету о Црној Гори коју је овај лист покренуо. Доследан своме идеалистичком и шовинистичком ставу, он неравноправан и тежак положај Црне Горе у новој држави не објашњава класним и националним односима већ мржњом Србијанаца према Црној Гори. „Данашње стање у Црној Гори“ — каже он — „није последица политике, диктоване уласком обадвеју српских краљевина у нову државу, него је мотивисано расположењем Србије према Црној Гори створеном давно пре њиховог уједињења“.⁷⁴ Дрљевић каже да је та мржња нарочито појачана послје рата 1876—1878. „Тријумф црногорског оружја на Вучјем долу, који је онако снажно ојачао поносом и вером у бољу будућност не само читав срп-

⁷² *Хрват*, бр. 703, 7. српањ 1922; бр. 705, 10. српањ 1922, *Грађански рат у Црној Гори* (Flavius).

⁷³ „Медени мјесеци уједињења“ код нас нијесу дуго трајали. Већ први сусрети са Србијанцима, Црногорцима су одузели илузије о равноправности коју они раније сматраху природном и по себи разумљивом основном међусобних односа“ (Исто).

⁷⁴ *Народ*, бр. 81, 14. децембар 1922.

ски народ него и цео словенски југ, Србији није дао мирно спавати. Лишена ратне среће она није гледала у Вучедолској победи ојачање српске државне идеје и српског народног престижа у свету него опасност по свој престиж и свој положај у српству и словенству“. И овдје он Црногорце истиче као људе несебичне и високих идеала насупрот Србијанцима који су себични и пуни мржње према Црногорцима. „Док су, дакле, Црногорци — наставља он — „схватили српску државну идеју, а у толико пре идеју данашње државе, као концепцију више категорије, пред којом морају капитулирати партикуларистичке државне идеје: и црногорска и србијанска, дотле су Србијанци идеју уједињења схватили као тријумф србијанске државне идеје над црногорском“. Као илустрацију антицрногорства и мржње Дрљевић износи тврђење да су Србијанци онемогућили Црногорце да у првом свјетском рату заузму Сарајево, а после рата добију Скадар.⁷⁵ Ове Дрљевићеве оптужбе немају никакве основе јер није постојало реалних услова за заузимање Сарајева и добијање Скадра, што, уосталом, није ни зависило од воље Србије, већ од сасвим других фактора.

Дрљевић врло оштро критикује поступке власти у Црној Гори. Он ту власт идентификује са Србијом и Србијанцима и карактерише је најтежим именима: „Већ четири године режим пљачкаша, батинаша, паликућа, лопова и афераша свих могућих родова и врста назива све протесте против себе сепаратизмом и издајом. Већ четири године србијанска штампа халаче против хрватских и црногорских ‚сепаратиста‘, зато што батину неће да прогласе за свеца и да признаду батинања за право ‚ослободитељке‘ Србије“.⁷⁶ Па и оружани отпор Црногораца он објашњава као последицу терора власти. „Црногорски комитски покрет, који сваки даном постаје тежи за властодршце значи политички протест против владавине и против система, који је наступио иза ‚ослобођења‘ Црне Горе... Није то покрет у корист Петровића. То је покрет народа одрасла у слободи, да добије своју слободу“.⁷⁷ Дрљевић као да се солида-

⁷⁵ „До какве лудости“ — каже Дрљевић — „може довести партикуларистичка завист и лична амбиција појединаца остаће као класичан примјер у историји нашега народа спречавање црногорској војсци да не уђе у Сарајево 1915“. Он даље каже: „Црној Цори одузимањем Скадра и придобитака из балканског рата треба одузети могућност самосталног економског развоја, а анархијом треба Црногорцима онемогућити опстанак у Црној Гори и приморати их на селидбу у Македонију и Стару Србију (Народ, бр. 81, 14. децембар 1922; бр. 84, 17. децембар 1922, Др Секула Дрљевић, *Србија према Црној Гори*).

Редакција је нашла за потребно да поводом оваквог писања у напомени каже: „Не могу се Србијанци чинити одговорним за режиме једне политичке партије, као што се Црногорци нијесу могли чинити одговорним за многе грешке бивших црногорских режима“.

⁷⁶ *Хрват*, бр. 755, 7. рујан 1922, *Министар ослободитељ* (Flavius).

⁷⁷ Исто, бр. 721, 28. српањ 1922, *Црна Гора* (Хајдук Перо).

рише са оружаном борбом, што би се могло закључити из стихова једне пјесме коју наводи на крају овог чланка, а за коју каже да му је неко приближежио, премда нам се чини да су то управо његови стихови.⁷⁸

За разлику од Дрљевића други федералисти су се ограђивали од оружане борбе Црногораца и истицали да желе да се боре само „строго у легалним границама“.⁷⁹

Дрљевић узима у заштиту и личност краља Николе, кога су бјелаши посебно нападали. Он га назива: „један од најгенијалнијих и највећих српских владара после Косова“⁸⁰ и протестује противу конфискације његове имовине.⁸¹

Најзад Дрљевић полемише са тврђењима да је Србија дала иницијативу за офанзивни савез уочи балканског рата, тврдећи да је ту иницијативу дала Црна Гора, а Србија је тек послњје приступила савезу.⁸² Иначе, историја Црне Горе, а посебно догађаји из односа са Србијом, биће стално омиљене теме црногорских федералиста, јер они захтјев за равноправност Црне Горе не изводе из схватања о посебној националној индивидуалности Црногораца, већ из државно-правних традиција Црне Горе, које јој дају историјско и државно право на одређену посебност и самосталност. Осим тога, многе од ових тема пружале су могућност за ефикасан обрачун са великосрпским концепцијама присутним у политичкој публицистици и неким радовима у грађанској историографији оног доба, што се изражавало углавном у фалсификовању и омаловажавању црногорске историје. Због тога нам је из пера црногорских федералиста и остало највише написа на ове историјске теме, али се ту не ради о озбиљним научним радовима, већ о обичној публицистици, често површној и неукој.

Није била без одјека ни критика прилика у Црној Гори из пера и мање значајних личности него је био др Секула Дрљевић. Чак и радикалски београдски „Балкан“ и сарајевска

⁷⁸ Ево тих стихова:

„Нека бомба страх задаје
Завитлана снагом мушком
нека око соколово
смрт разноси танком пушком.
Нек' крв твоја стару свјетлост
Даде твојој новој зори
Нек се твоја пјесма пјева
У слободној Црној Гори“ (Исто).

⁷⁹ Михаило Ивановић, *Слободна трибина*, Народна ријеч, бр. 21, 22. март 1922.

⁸⁰ *Народ*, бр. 84, 17. децембар 1922.

⁸¹ *Хрват*, бр. 721, 28. септањ 1922, *Црна Гора* (Хајдук Перо).

⁸² Исто, бр. 794, 24. листопад 1922, *Иницијатива за балкански рат*.

„Српска ријеч“, када им је то требало ради обрачуна са демократима, објављују оштре критике терора у Црној Гори. Ове критике су често потицале из редова универзитетске омладине наклоњене федералистичким концепцијама, или пак од појединих новинара.⁸³

У загребачком „Обзору“ наилазимо такође на оштре критике поступања режима у Црној Гори. „Поступање с Црногорцима је довело до тога тамошње прилике, да Црногорци неће ни да чују што о господству Србије у Црној Гори“ — каже се у једном чланку у коме су описане тешке прилике и зулуми почињени у Црној Гори.⁸⁴ А нешто касније неки омладинац „из кругова ванстраначке омладине црногорске“, како су се често називале присталице федералиста, пише: „Црна Гора није била краља Николе, а неће бити ни краља Александра, него је она била и остат ће народа црногорског“.⁸⁵

Као што се види, црногорски федералисти нијесу успјели да у овом периоду изграде цјеловиту политичку мисао. Били су то само фрагменти који су наговјештавали њихове погледе и правце размишљања. Немање јавне трибине, као што је лист или неко слично гласило, вјероватно је успорило процес конституисања њихове политичке мисли.

*

Период о коме је било ријечи трајао је четири године — довољно дуго да би се могла организовати једна политичка странка и утврдити њена програмска начела. Другима у Црној Гори требало је много мање времена да то ураде. Комунисти су још почетком 1919. године формирали своје страначке организације. Бјелашком табору је требало двије године да се поцијепи на политичке странке. Процес конституисања ових странака, осим што им власти нијесу правиле сметње, био је

⁸³ Балкан, бр. 80, 3. април 1921, *Угрожена црногорска права* — критикује се такт који је испољен приликом уједињења као и то зашто је тражена морална смрт краља Николе; бр. 85, 29. марта 1922, *Стање у Црној Гори* — саопштени су поступци власти у Црној Гори па се тврди да је то изазвало незадовољство и одметање у шуму; бр. 240, 3. септембар 1922, *Црна Гора* — тражи се да се не прогоне Црногорци који се сјећају прошлости и живе од ње и изјашњавају се против терора по Црној Гори. У истом броју је објављен и чланак *Још о злочинима режима по Црној Гори*; бр. 247, 10. септембар 1922, *Злочини у Црној Гори*.

Српска ријеч је још почетком 1920. критиковала режим у Црној Гори, који затвара људе и држи их у затвору без рјешења, не предајући их суду (бр. 45, 5. март 1920, *Из Црне Горе*). У броју 66 од 31. марта 1921. у чланку *Писмо из Црне Горе* говори се о гажењу закона министарским указима, што је извор самовоље и сл. У бр. 207 од 12. октобра 1921. критикује се полицијски терор у Црној Гори (*Прилике у Црној Гори*). Иначе, Саво Вулетић, истакнути федералиста, често објављује своје дописе у *Српској ријечи*.

⁸⁴ *Обзор*, бр. 38, 10. вељача 1922, *Црна Гора*.

⁸⁵ Исто, бр. 134, 19. свибањ 1922, „*Ријеч*“ и *Црногорци*.

олакшан и тиме што су биле само дјелови већ постојећих српских или општејугословенских странака. Црногорски федералисти као аутентична црногорска политичка формација нијесу имали тих погодности и до краја 1922. године нијесу успјели да се чвршће повежу и иступе као организована група или странка са јасно прецизираним захтјевима и програмским циљевима. Прије свега њихово политичко организовање ометао је полицијски терор у Црној Гори и стална кампања вођена против њих, која није јеђавала без обзира на изјаве да су присталице уједињења и легалне политичке борбе. Томе су вјероватно допринијеле и њихова појединачна недовољна политичка дефинисаност и разлике у схватањима које су међу њима постојале. Због тога они нијесу били у стању да створе своју политичку странку и искористе при томе извјесне објективне услове, као што су, на примјер, незадовољство народа у Црној Гори и јак покрет за аутономију или федеративно уређење државе у другим крајевима Југославије на чијем челу су стајале организоване политичке снаге са разрађеним програмским начелима.

У нашој литератури се 1922. година често означава као година оснивања Црногорске федералистичке странке. Али, као што се види, та тврдња нема основа. Истина, нешто јачи импулс повезивању и заједничком иступању црногорских федералиста дали су парламентарни избори почетком 1923. године. Но, ни тада они не формирају своју странку. Па и поред свега тога за читаво ово вријеме, до краја 1922. године, они су били присутни у политичком животу Црне Горе, јер су идеје које су заступали, иако још недовољно јасно, биле врло блиске добром дијелу народа. Потакнути управо расположењем маса, они се и опредјељују за федералистичке концепције и почињу постепено да их формулишу, инспирисани сличним концепцијама у другим срединама Југославије. Због тога се период до краја 1922. године може означити као припремни период за окупљање и организовање црногорских федералиста, за ступање у озбиљније политичке акције. Успјех који су постигли на парламентарним изборима почетком 1923. године показује да њихова активност, иако спорадична и недовољно организована у овом периоду, није остала без резултата.

Dimo Vujović

FORMATION DU MOUVEMENT FEDERATIF MONTENEGRIN (1919—1922)

Résumé

Le motif des premiers partages politiques au Monténégro, après la cessation de l'existence de l'Etat monténégrin indépendant, était la réunion de 1918. C'est le partage bien connu de ceux qui ont cherché et enfin réalisé

la réunion sans condition du Monténégro à la Serbie, et de ceux qui sont mécontents de cette réunion. Certains extériorisèrent ce mécontentement par une révolte armée au début du mois de janvier 1919, et d'autres un peu plus tard par une lutte politique légale, ayant pour but d'obtenir l'égalité du Monténégro au sein d'une Yougoslavie fédérative.

Les fédéralistes monténégrins trouvèrent leur modèle et leur stimulant ainsi que leur pensée politique dans le mouvement fédéraliste des autres pays yougoslaves, avants tout la Croatie, où existaient des partis politiques légaux, avec le concept politique développé de l'aménagement fédératif de l'Etat. Ces conceptions fédéralistes se sont exprimées déjà à l'époque de la création d'un Etat Yougoslave commun, et ceci surtout par la suite, pendant les élections de l'Assemblée Constituante et au cours de la discussion sur la Constitution.

Les Fédéralistes monténégrins critiquaient la manière dont avait été réalisée la réunion du Monténégro à la Serbie, et la situation au Monténégro. Ils essayèrent de participer aux élections de l'Assemblée Constituante avec leur propre liste, mais le pouvoir les en empêcha. Ils démontrèrent leur activité à l'occasion des élections municipales en 1921, et s'intéressèrent à quelques unes des actions politiques concernant la Yougoslavie en général.

A part les rassemblements politiques et des tentatives d'activité politique légale, pendant la période de 1919 à 1922, les fédéralistes monténégrins, formulaient certains des éléments de leur pensée politique. Avant tout ils se déclaraient pour un aménagement fédératif de l'Etat, mais ils n'avaient pas encore développé leur concept fédéraliste. Puisque les Monténégrins étaient considérés comme faisant partie intégrante de la Nation Serbe, les fédéralistes Monténégrins ne traitaient pas la question monténgrine comme une question nationale mais comme une question de sauvegarde des traditions étatiques et juridiques du Monténégro. La position d'inégalité dans la Yougoslavie du Monténégro leur faisait considérer cette position comme étant la conséquence de la haine de la Serbie envers le Monténégro, et la résistance des Monténégrins contre le centralisme de la Grande-Serbie, était traduit par eux comme représentant le conflit de deux peuples ayant des points de vue différents sur le monde, et dont l'un possède de hautes qualités morales et de nobles motivations, tandis que l'autre n'est animé que de basses impulsions et ne possède que des qualités inférieures.

Dans leurs premières apparitions les fédéralistes monténégrins extériorisèrent un esprit nationaliste et le chauvinisme des petits bourgeois.

Dans la période de 1919 à 1922, les fédéralistes monténégrins firent leurs premiers pas tant dans leur travail politique que dans la formulation de leur pensée politique. A cause de cela, cette période doit être considérée comme la période de préparation de leur rassemblement, de leur organisation et de leur entrée dans des actions politiques plus importantes.